

SUNUŞ
ERNST WANGERMANN

ENGELS'İN *Anti-Dühring*'inin başarısı öyle büyüktü ki, ayrı basımlar, yeni basımlar, çeviriler ve tek tek bölümlerin broşür olarak basılması yolunda, yoğun istemler oluyordu. 1880'lerin ortalarında bu istemlerden biri de, siyasal zor ile ekonomik etkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen "Zor Teorisi" başlıklı üç bölümün, Almanca ayrı bir basımının yapılmasını öngörüyordu. Engels, esas olarak, teorik olan bu bölümlerin yalnızca yeniden basılmasının, o günkü koşullarda uygun olmayacağı kanısındaydı. Alman tarihinin son dönemi gözönünde tutulursa, Alman okurun, "Zorun, son otuz yıl boyunca, kendi ülkesinin tarihinde oynadığı çok önemli rol konusunda"¹ onun ne düşündüğünü bilmeye hakkı vardı. Tasarlanan bu baskı için Engels, tarihsel materyalizm açısından, 1848-1888 döneminde, Alman tarihinin bir

¹ Bu alıntı, Engels'in, "Tarihte Zorun Rolü" için hazırladığı giriş taslağındandır, Almanca basım, s. 7.

değerlendirmesini içeren dördüncü bir bölüm yazdı. Bu, *Anti-Dühring*'in "Zor Teorisi" bölümleriyle birlikte, "Tarihte Zorun Rolü" başlığı altında basılacaktı. Engels'in pek çok tasarısı gibi bu da, Marx'ın *Kapital*'inin ikinci ve üçüncü ciltlerinin basıma hazırlanması için giriştiği çalışma yüzünden bir yana bırakılmak zorunda kaldı; dördüncü bölüm tamamlanmadı.

Tamamlanmamış elyazması ilk kez 1896'da, *Neue Zeit*'ta, İkinci Alman İmparatorluğunun yirmibeşinci yıldönümü dolayısıyla, bazı keyfi değişikliklerle Eduard Bernstein tarafından yayınlandı.² Bu basım, daha sonraki yıllarda, Fransızca, İtalyanca ve Rusça çeviriler için bir temel teşkil etti. (Bir kısmı kaybolan) elyazmasının kalanına dayanan Rusça bir çeviri, 1937 yılında, Moskova'da, Marx-Engels Enstitüsü tarafından yayınlandı. Engels'in, "Tarihte Zorun Rolü" konusundaki çalışma için hazırladığı bütün elyazmaları, 1964'te, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde özgün Almancasıyla basıldı.³ Tamamlanmamış dördüncü bölümün bu ilk İngilizce çevirisinin hazırlanmasında işte bu basım kullanılmıştır. İçindekiler listesi, Engels'in, bölüm için hazırladığı anahat taslağına dayandırılmıştır.

Seksen yıl önce, Aralık 1887-Mart 1888 döneminde yazılmış olduğu halde, Engels'in incelemesi tazeliğinden hiçbir şey yitirmemiştir ve modern araştırmanın eleştirci işiği karşısında olağanüstü bir sağlamlıkla ayakta durmaktadır.

Tarihte zorun rolü hakkındaki tartışmanın özü neydi? Dühring, felsefe ve iktisat konusundaki ders kitaplarında, insanın insan tarafından sömürülmesinin temelini, zorun tarihsel bir eylemi olduğunu ve bunun daha güçlü kişi ya da sınıf yararına, sömürücü bir ekonomik sistem yarattığını iddia etmişti. Dolayısıyla, bir devrimci hareketin itici gücü, sömürüyü sürdürmeyi amaçlayan mevcut haksız zor uygulamasına karşı duyulan ahlaki tepki olmalıydı. Engels, Dühring'i çürütürken, insanlık tarihinde siyasal zorun ve onun sağladığı iktidar sisteminin, bağımsız ve öncel unsurlar olduğunu önermenin saçmalığını sergiler. Geniş tarih bilgisine dayanarak, zorun amaçladığı hedefin

² *Neue Zeit*, XIV, cilt 1, s. 676-687, 708-718, 740-747, 772-781, 810-818.

³ *Die Rolle der Gewalt in der Geschichte*, Bücherei des Marxismus-Leninismus, cilt 61, Dietz Verlag, Berlin 1964.

ve çeşitli dönemlerde emrinde bulunan silahların, üretici güçler düzeyine ve diğer ekonomik unsurlara nasıl bağlı olduğunu gösterir. Bu durumda siyasal güç, uzun dönemde, her zaman ekonomik ve toplumsal güçler dengesindeki değişikliklere kendini uyarlamak ve ekonomik gelişmenin buyruklarına boyun eğmek zorundaydı. Bir üretim tarzı ve ona tekabül eden siyasal sistem, bunu sürdürmek için gerekli olan zor derecesine bakılarak değil, ekonomik gelişmeyi engellediğine mi yoksa hızlandırdığına mı bakılarak değerlendirilmelidir. Kölelik ilk doğduğunda, tarihsel anlamda ileri bir adımdı, çünkü ilkel topluluğu dağıttı ve toplumun üretken gücünü geliştirdi. Geçmişte ne zaman siyasal güç, ekonomik gelişme ile çatıştıysa, çatışma her zaman siyasal gücün devrilmesiyle sonuçlanmıştır: ekonomik gelişme, amansız ve istisnasız bir biçimde ezip geçmiştir.⁴

Tamamlanmamış dördüncü bölümde, Engels, bu genel önermeleri, Prusya-Alman tarihinin, bismarkçı “kan ve zulüm” dönemine uygulamaya çalışır. “Kan ve zulüm siyasetinin neden bir süre başarılı olmak zorunda olduğunu ve neden sonunda yıkılmak zorunda olduğunu” ortaya koymayı amaçlar. Siyasal gericiilik, 1815’te ve tekrar 1848’de başarılı olduysa da, Almanya’da geniş-ölçekli sanayinin büyümesini ve Alman ticaretinin dünya pazarındaki payının artmasını engellemedi. Modern sanayi ve ticaret ile Almanya’nın bölgesel bölüntülü feodal-bürokratik siyasal sistemi arasındaki uyumsuzluk, yıldan yıla daha belirginleşiyordu. Bir sanayici olarak kendi kişisel deneyimlerine dayanan Engels tarafından, şahane bir biçimde izah edilen bu uyumsuzluk, sanayi ve ticaret burjuvazisini, Almanya’nın birleştirilmesi hareketine sürükledi. Bunlar bu harekete, duygusal olmayan bir işadamı tutumunu ve soğukkanlı hesaplamanın yeni bir belirtisini getirdiler.⁵ “Alman birliği, ekonomik bir zorunluluk olmuştur.”

Engels, ilke olarak birliği sağlayacak çeşitli siyasal gelişmeleri tartışır. Alman prenslerini ve onların sözde koruyucusu Louis-

⁴ Bkz: *Anti-Dühring*, Kısım 2, bölüm 2-4. [Elinizdeki kitapta 1-3. bölümler.]

⁵ *Deutsche Bank*’ın son müdürü, Georg v. Siemens, 1866’da, Schleswig-Holstein sorununu bile yalnızca ekonomik nedenler açısından tartışmıştı: Bkz: H. Böhme, *Deutschlands Weg zur Grossmacht*, Köln-Berlin 1966, s. 205.

Napoléon'u devirecek olan başarılı bir halk devrimi hareketiyle, birleşmenin aşağıdan sağlanması olasığının çok iyimser bir değerlendirilmesini verir. Öte yandan, Avusturya'nın hegemonyasında birleşme olasığı, habsburgların büyük-devlet siyasetiyle bağdaşmadığı öne sürülerek kısa geçilmiştir. Açıktır ki Engels, Avusturyalı bakanlar Schwarzenberg ve Bruck'un, 1850'lerde, Avusturya ve Alman Gümrük Birliğı arasındaki gümrük duvarlarının kaldırılmasını sağlamak, Almanya'daki bir Avusturya hegemonyası için gereken ekonomik temeli kesinlikle yerleştirmek amacıyla giriştikleri kararlı çabalardan habersizdi.⁶ Prusya siyasetinin, Alman birliğinde inisiyatif sahibi olmaya yönelmesinin gelişimine gelince, Engels'in bu konudaki tahlilinde en önemli unsur, Louis-Napoléon'dur. Saray ile yasama meclisindeki liberal-burjuva çoğunluk arasında büyük "çatışmaya" yolaçan ordunun 1860-61 yeniden düzenlenmesini, Prusya hükümetine, Ren'in sol yakasına yönelik gerçek ya da görünürdeki Napoléon tehlikesi dayatmıştı. Çatışma ilerledikçe, bunun ancak iki sonucu olabileceğı anlaşılıyordu: ya bir *coup d'état* [hükümet darbesi -ç.] ve 1848 öncesi biçiminde açık bir mutlakiyete dönüş, ya da liberal çoğunluğa teslimiyet ve ordu sorunlarında parlamentonun denetiminin kabulü. Generaller darbeye oldukça hazır, ama tahta henüz gelmiş olan Karl Wilhelm I, taç giyerken ettiği yemini, bu kadar kısa bir süre sonra bozmakta tereddüt etti ve liberal düşünceye bu kadar büyük bir hakareti göze alamadı. Öte yandan liberal çoğunluğa teslim olmak, hem kral, hem de generaller için, kuşkusuz kabul edilemeyecek bir şeydi.

Üçüncü bir çıkış yolunu, 1862 Eylülünde, Prusya başbakanlığına getirilen Bismarck buldu. Engels'e göre, Bismarck'ın siyaseti, bonapartçılığın, Prusya-Alman koşullarına uygulanmış bir biçiminden ne daha fazla, ne de daha azdı. Louis-Napoléon, burjuvazinin siyasal egemenliğini yıkmayı başarmıştı, çünkü onun toplumsal egemenliğini sağlamıştı. Kârların çok yükseldiğı bir durumda, parlamentonun baskı altında tutulması kabul edilmişti. Bu başarıdan esinlenen Bismarck, burjuvazinin kendi ulusal ve ekonomik programını etkili bir biçimde uygulayarak,

⁶ Aynı yapıt, s. 14-45.

siyasal iktidar savaşımında liberal burjuvaziyi yendi. Böyle bir siyaset, Prusya'nın geleneksel toprak genişlemesine geri dönüşü mümkün kıldığından, daha da istekle benimsendi. 1864-1870 döneminde kan ve zulüm siyaseti başarılı olduysa, Engels'e göre bunun nedeni, bu yöntemin, Bismarck'ın kaprislerinden doğan keyfi bir siyasete hizmet etmek için değil, hızla gelişen Alman burjuvazisinin programının uygulanmasına hizmet etmek için kullanılmış olmasıdır. Buna karşılık burjuvazi, hükümet üzerinde anayasal denetim sağlamak için giriştiği savaşımında yenilgiyi kabul etti ve hiçbir gücü olmayan bir parlamento ile yetinmeye razı oldu.⁷

Engels, teorisinin ışığında, "kan ve zulüm siyasetinin neden bir süre için başarılı olmak zorunda olduğunu" gösterdi. Engels, bu siyasetin "sonunda yıkılmak zorunda olduğunu" iddia ederken hangi temele dayanıyordu?

Engels'e göre Bismarck, ancak tarihsel gelişime uygun hareket ederek -iflas etmiş junkerleri feda edip, burjuva toprak aristokrasisinin onur üyeleri olduğu, İngiliz tipi bir burjuva parlamenter rejime doğru yönelerek ve böylece, Engels'in deyimleriyle, "Almanya'nın siyasetini onun sanayi koşullarına uyarlayarak"-, yeni doğmuş imparatorluğuna uzun vadeli bir istikrar sağlayabilirdi. Bismarck bunu yapmadı. Tam tersine, eski Prusya devletini korudu ve kendi sınıfı junkerlerin, eski üstünlüklerini sürdürebilecekleri koşulları yarattı. Kendi sınıfının çıkarları uğruna, tarihsel gelişimin buyruklarına meydan okuyordu. Engels, tarihsel gelişime uygun hareket etmenin ödülleri olan, parlak zaferleri tatmış bir devlet adamının, gücünün doruğundayken, tereddütsüz ve şartsız olarak, "başarısızlığa mahkûm" denebilecek gerici bir siyasete sarılmasına adeta şaşırılmış görünmektedir. Gerçekte, nasıl bir siyasettir uygulanan?

Çağdaşlarının pek çoğu gibi, Marx ve Engels de, 1866'da, Prusya'nın Avusturya üzerindeki kesin zaferi karşısında şaşır-

⁷ Halk tarafından seçilen *Reichstag*'dan geçen yasalar, üyeleri imparatorluğun "ortak hükümetleri" tarafından atanan ve bünyesindeki Prusya delegeleri oylamayla yenilenmeyen *Bundesrat*'ın onayına ve yürütmesine tabiydi. Ordu özel olarak *Reichstag*'ın yetkisi dışında tutulmuştu ve ordu giderleri, yedi yıllık bir dönem için oylanıyordu (*Septennat*).

mışlardı. O zamana kadar Bismarck'a, Alman burjuva programının uygulayıcısı olarak değil, Rusya'nın hizmetkârı gözü ile bakıyorlardı. Ancak, durumu çabucak yeniden değerlendirdiler.

Marx, Engels'e şöyle yazıyordu: "Belki de bir devrime ulaşabilecek olan (ah bu Berlinliler!) bir Prusya yenilgisini bir yana bırakırsak, onların kesin zaferinden daha iyi bir durum da düşünülemez."⁸

Yeni durumun, ona olumlu gibi görünen yanlarını ayrıntılarıyla belirten Engels, Marx'ı şöyle yanıtladı:

"Almanya'daki durum, bana şimdi oldukça basit görünüyor. Bismarck'ın, küçük-Alman burjuva programını,⁹ Prusya ordusu ile birlikte ve böylesine dev bir başarıyla uygulamaya başladığı andan itibaren, Almanya, bu yönde, öyle kesin bir biçimde ilerlemektedir ki, hoşumuza gitse de gitmese de, başkaları gibi biz de bu *fait accompli*'yi [oldu bittiyi -ç.] kabul etmek zorundayız. Sorunun *ulusal* yanı açısından, Bismarck, belki de küçük-Alman imparatorluğunu burjuvazinin istediği sınırlarla, yani Güneybatı Almanya'yı kapsayacak biçimde kurmak zorunda kalacak: Main sınırı ile ihtiyari Güney Alman ayrı konfederasyonu hakkındaki sözler, sanırım, yalnızca, Fransızlar için söylenmiştir, ve bu arada Prusyalılar, Stuttgart'a yürümektedirler. ...

"Siyasal açıdan Bismarck, burjuvaziye dayanmak zorunda kalacaktır, çünkü prenlere karşı, onlara gereksinmesi vardır, şimdilik Bismarck'ın saygınlığı ve ordunun durumu yeterli düzeyde olduğundan, bu durum belki hemen doğmayacak. Ama parlamentodan, merkezî hükümet gücü için gerekli koşulları elde etmek ister istemez, burjuvaziye ödün vermek zorunda kalacak. Ve olayların doğal akışı, onu ya da onun ardıklarını, tekrar tekrar burjuvaziye başvurmak zorunda bırakacak. Bu demektir ki bugün için Bismarck mutlaka vermesi gerekenden daha fazla ödün vermese de, gene giderek daha çok burjuvaca bir yöne doğru itilecektir.

"Bütün bunların iyi yanı da, durumun basitleştirilmiş olması ve küçük başkentlerdeki isyanların önlenmesi ve siyasal geliş-

⁸ Marx'tan Engels'e, 7 Temmuz 1866, Marx-Engels, *Werke*, XXXI, s. 233.

⁹ Yani, Habsburg İmparatorluğunun Almanca konuşan eyaletleri dışında, Almanya'nın Prusya hegemonyasında birleştirilmesi.

menin hızlanmasıyla, gelecekteki bir devrimin kolaylaştırılmış olmasıdır. Her şey bir yana, bir Alman parlamentosu, bir Prusya yasama meclisinden oldukça farklı bir şeydir. Hareket, küçük devletlerle ilgili olan her şeyi silip geçecek, en berbat ayrımcı etkiler yokolacak ve siyasal partiler, sonunda yöresel olmaktan çıkıp ulusal partiler haline geleceklerdir.”¹⁰

Bütün bu olumlu yanlara karşılık, Engels, Almanya için yalnızca bir tek önemli olumsuz yan görüyordu, o da prusyacılığın bütün ülkeyi kaplayacağı idi. Buna karşı hiçbir şey yapılamayacağını da ekliyordu. Bu yüzden tek akla-uygun yol, gerçek durumu, onaylamaksızın kabul etmek ve Alman işçi sınıfının ulusal bir temel üzerinde örgütlenmesi için şimdi ortaya çıkabilecek büyük fırsatları kullanmaktı.¹¹

Bu iyimser görüş ışığında, Bismarck'ın eski Junker üstünlüğünün devamını sağlama çabaları, gerçekten de başarısızlığa mahkûm görünüyordu. Ancak, Engels'in iyimserliğini, Alman işçi hareketi, tümüyle paylaşmıyordu. 1862'de Almanya'ya dönmüş olan ve orada işçi sınıfının siyasal partisini başarıyla kurmakta olan, Marx'ın dostu ve sürgün arkadaşı Wilhelm Liebknecht, 1866 olaylarına oldukça farklı bir tepki gösterdi. Olumlu yönlere oranla, Prusya'nın askerî gücünün sağlanması ve artmasının çok daha ağır bastığı kanısındaydı. Yeni durumu “kabul etmek” bir yana, Liebknecht, Prusya'ya muhalefeti propaganda ve ajitasyonun ana noktası yaptı ve *Volkspartei* ve öteki küçük-burjuva ve ayrımcı gruplarla işbirliğine girdi. Bu unsurlarla ilişkinin, partilerini, özellikle Kuzey Alman işçilerinin gözünden tehlikeli bir biçimde düşüreceğinden korkan Marx ve Engels bu durumu şiddetle eleştirdiler.¹² Liebknecht çizgisinde direndi ve bunu Engels'e yazdığı bir mektupta şöyle anlattı:

“Kuşkusuz, işimiz geçen yılın (1866) olaylarıyla *basitleşmiş-*

¹⁰ Engels'ten Marx'a, 25 Temmuz 1866, Marx-Engels, *Werke*, XXXI, s. 240-241 (Marx-Engels, *Seçme Yazışmalar 1*, Sol Yayınları, 1995, s. 212-213).

¹¹ Aynı yapıt, s. 241 (*Seçme Yazışmalar 1*, s. 213).

¹² Bkz: Engels'ten Marx'a, 22 Mayıs 1868, Marx'tan Engels'e 29 Temmuz 1868, Engels'ten Marx'a 3 Mart 1869, adı geçen yapıt, XXXII, s. 90, 128, 271. Ayrıca bkz: R. P. Morgan, *The German Social Democrats and the First International, 1864-1872*, Bölüm 1.

tir, ama aynı zamanda da daha çok zorlaşmıştır. Birleşmemiş, ya da en azından gerçekten işbirliği yapmayan birkaç düzine düşman, bu birkaç düzinenin gücünü kendi ellerinde toplamış bir tek düşmana göre daha kolay yenilir. Eğer Prusya kendini sağlamlaştırırsa, hiçbir yabancı güç ve hatta yaklaşan Fransız devriminin¹³ doğuracağı bir devrim bile onu yıkamayacaktır. O, ancak Alman proletaryası, (sayıca ve bilinççe) iktidarı alacak kadar olgunlaşınca düşecektir. Ama bunun için birkaç kuşak beklemek gerek.”¹⁴

Böylece, Prusya zaferinin sonuçlarının, gelecekteki devrimci gelişmeler açısından taşıdığı anlam üzerine, birbirine tamamen karşıt iki değerlendirme ortaya çıkıyordu. Liebknecht'in kötümser yorumu, Alman Sosyal-Demokrat Partisindeki (SPD) hızlı büyüme ile –Engels *Anti-Dühring*'de, bu parti için, “tarihin kaydettiği en ilerici parti” diyordu– ve özellikle, Bismarck'ın, baskıcı [Anti-]Sosyalist Yasa¹⁵ aracılığıyla, partinin gelişme hızını azaltmada bile uğradığı müthiş başarısızlıkla çelişir görünmektedir. Ama bir milyon kadar sosyalist oy ve güçsüz Reichstag'daki birkaç düzine parlamento üyesi, 1866'dan sonraki yıllarda Bismarck tarafından yeniden kurulan ve sağlamlaştırılan Prusya iktidar yapısı için gerçekten ciddi bir tehlike teşkil ediyor muydu?

Engels'in SPD'nin seçim şanslarına gösterdiği ilgiyi, onun, yaşamının son yıllarında, gerçekte, parlamenter bir çoğunluk bekleyen bir reformist haline geldiğinin kanıtı olarak yorumlamak moda olmuştu.¹⁶ Ama en iyimser anlarında bile Engels, Reichstag'da en sonunda ulaşılabilecek sosyalist bir çoğunluğun, Junkerler ve generallerden siyasal iktidarı rahatça alacağını düşünmüyordu. Böyle bir çoğunluk bismarckçı siyasal istikrarın ve gericiliğin verimsiz toprağında yeşeremezdi; ancak bismarckçı siyasal sistemin dağılmasından sonra doğabilirdi.

¹³ Louis-Napoléon rejiminin devrimci yoldan yıkılacağı inançla umulmaktaydı.

¹⁴ Liebknecht'ten Engels'e, 11 Aralık 1867, *Wilhelm Liebknecht: Briefwechsel mit Karl Marx u. Friedrich Engels*, The Hague 1963, s. 82.

¹⁵ Bu yasa, 1878'de imparatora yapılan bir suikastten sonra çıkartıldı. Partinin bütün yayınları kapatıldı ve genel siyasal faaliyeti yasaklandı. Çok başarılı illegal faaliyetlerle, bu yasaya karşı konuldu.

¹⁶ Bkz: örneğin, G. Lichtheim, *Marxism*, Londra, 1961, kısım 5.

Engels, August Bebel'e şöyle yazıyordu: "Bizim sıramız, ancak, burjuva ve küçük-burjuva partiler açıkça ve pratikte ülkeyi yönetmedeki yeteneksizliklerini kanıtladıkları zaman gelebilir."¹⁷ Açık ki, Engels, gerçek bir siyasal ilerlemenin önkoşulu olarak, Junker gericiliğine karşı bir tür liberal-burjuva muhalefetin canlanmasını düşünüyordu. 1866'da, böyle bir canlanmanın, "Alman burjuvazisinin bir kez daha kendi siyasal görevini yapmaya, mevcut sisteme karşı çıkmaya zorlandığının, böylece, ensonu tekrar bazı ilerlemeler olacağının"¹⁸ belirtilerinin var olduğunu düşünüyordu. Bebel'den, bu önemli gelişmeyi yansıtan bütün burjuva gazetelerini kendisine yollamasını rica etti. Bebel yanıtında, Engels'in umutlarını besleyecek hiçbir kanıtı sahip olmadığını bildirdi. Yalnızca bir tek burjuva gazetesi [Anti-]Sosyalist Yasaya karşı çıkıyordu; ve bu da, gazetenin editörlüğünü yapan Franz Mehring'in etkisiyle olmuştu, Mehring, kısa bir süre sonra sosyal-demokratların safına geçti. Bebel, "Almanya'daki burjuva muhalefet *bütünüyle* ölmüştür."¹⁹ yargısına varmıştı. Engels gene de, kaçınılmaz olarak, daha küçük ve daha yeteneksiz kişilerden oluşacak, Bismarck'ın ardılarının hükümetinin, Alman burjuvazisini, ister istemez muhalefete iteceği kanısındaydı. O zamanın siyasal durgunluğunun, geçici olmaktan başka her şey olabileceği görüşünü kabul etmiyordu.²⁰ Fazla umuda kapılmıştı. Bismarck'ın 1890'da azledilmesini izleyen burjuvazinin zayıf siyasal kıvılcıkları, Alman imparatorluğunu bir deniz aşırı genişleme siyasetine iten ve denizcilik yarışını doğuran bir junker-burjuva uzlaşmasıyla, şu sözde *Sammlungspolitik* ile, daha başlarken bastırıldı. Bundan sonra burjuvazinin bütün potansiyel siyasal enerjisi, donanma heyecanına ve İngiliz karşıtlığına yöneltildi.²¹

Eğer Alman burjuvazisi, "siyasal görevini yapmaya zor-

¹⁷ Engels'ten Bebel'e, 28 Ekim 1885, *August Bebel: Briefwechsel mit Friedrich Engels*, The Hague 1965, s. 242.

¹⁸ Engels'ten Bebel'e, 13 Eylül 1886, aynı yapıt, s. 286.

¹⁹ Bebel'den Engels'e, 12 Ekim 1886, adı geçen yapıt, s. 295. Özellikle Bebel'in iddiasını dayandırdığı kanıtların bir kısmını kapsayan 10. nota bakınız.

²⁰ Engels'ten Bebel'e, 23 Ekim 1886, aynı yapıt, s. 298.

²¹ Bkz: P. Anderson, *The Background of anti-English Feeling in Germany 1890-1902*, Washington 1939, s. 66-68, 128-130.

lanamıyorsa", siyaset demokrasi uğruna verilen savaşıma işçi sınıfı önderlik etmek zorundaydı. Marx ve Engels, her zaman, işçi sınıfının ancak bir demokratik cumhuriyetin siyaset bünyesinde iktidarı alabileceğine inanmışlardı. SPD programı, 1891'de temelden değiştirildiğinde, Engels "siyaset istemlerin" demokratik cumhuriyeti ve prenslerin saklı tutulan haklarının kaldırılmasını kapsamamasında direndi.

"Kuşkusuz, Bavyera-Württemberg ayrı haklara sahip oldukça ve Thuringia haritası, bugünkü acıklı görünümü arzettiğince, toplumu devrimcileştiremezsiniz. Öte yandan, Prusya varolduktan çıkmalı ve kendi kendini yöneten eyaletlere bölünmelidir ki, özgül prusyalılığın Almanya üzerindeki bu ağır egemenliği kalsın."²²

Engels'in önerileri, SPD liderliğince hemen hemen tartışmasız reddedildi. Bebel, bunun nedenlerini kısaca şöyle belirtiyordu:

"Bizim Alman koşullarımızda, cumhuriyeti amaç olarak benimsemek olanaksızdır. İnsanlarımız ajitasyon faaliyetlerinde, durmadan şu suçlama ile karşılaşarak köşeye sıkışacaklardır: siz zor kullanacaksınız. ... Küçük devletlere karşı tavır almak gereksizdir. Prusya'nın oyununu oynuyor olacağız ve bu, hem amaçsız, hem de başarısız olacaktır. ... Partide bu soruna yersiz ve kapanmış bir sorun gözü ile bakılmaktadır. Küçük devletler, düzinelerce aynı derecede gereksiz öteki kuruluşlar gibi, varlıklarını sürdürürler ve bunların tümü, dayandıkları temel sallanmaya başladığında kendiliklerinden yok olacaklardır."²³

Bu mektup, SPD'nin siyasetinin, parti programının ifade tarzının en devrimci olduğu bir zamanda bile, ne ölçüde oportünist düşüncelerce yönlendirildiğini ortaya koymaktadır. Monarşi sorunu ile uğraşmayı reddedişleri, sosyal-demokrat liderlerin şiddet siyaseti olarak yorumlanabilecek herhangi bir şeyi, parti programına sokmamak konusundaki kararlılıklarının yalnızca

²² August Bebel'den alıntı, adı geçen yapıt, s. 425, n° 6,

²³ Bebel'den Engels'e, 12 Temmuz 1891, aynı yapıt, s. 425. 1891'de kabul edilen Erfurt Programından, çoğu kez tam bir marksist program olarak sözedilir. Oysa, yukarıda görüldüğü üzere, Engels, bu programı, yarı-lasalcı Gotha programından sonra büyük bir ilerleme olarak görmekle birlikte, önemli bazı eleştirilerini saklı tutmaktaydı.

bir örneğidir. Üstelik mektup, pek görülmemiş bir siyasal anlayış eksikliğini de açığa vurmaktadır. Küçük devletlere karşı bir kampanyanın, Prusya'nın çıkarlarına yarayacağı düşüncesi, ancak Prusya'nın 1866'daki siyasetini tamamen yanlış anlamanın bir sonucu olabilir. Bütün küçük devletleri ilhak etmeme yolunda o yıl alınan karar, tam Prusya çıkarlarına uygundu. Bu devletlerden bazılarının yaşamını sürdürmesi –Bismarck'ı çok uğraştıran amaç– ayrı bir varlık olarak Prusya'nın yaşamını sürdürmesinin önkoşulu idi.²⁴ Ayaklarının altındaki taban sarsılmaya başlayınca, bu küçük devletlerin de yokolacağı yolundaki yumuşakbaşı güven, Engels'in belirttiği hususu, yani bu devletlerin varlığının, bu tabanın istikrarlılığında esas unsur olduğunu tamamen gözden kaçıyordu. Erfurt programının benimsenmesini izleyen yıllarda SPD, gerçekten de Alman siyasal yapısının demokratlaştırılması savaşımında hiçbir ilerleme gösteremedi. Prusya seçim hakkının –1850'deki gerici değişiklikten bu yana değişmemişti!– reformu için girişilen 1910-1911 ajitasyonu bile meyvesini vermedi.²⁵

Prusya iktidarının ana desteği, kuşkusuz ki orduydü. 1848'de yalnızca geçici ve kısmi bir yenilgiye uğramıştı. Kırk yıl sonra hem sayıca, hem teçhizat bakımından kıyaslanmaz bir biçimde güçlüydü. Engels bu artan gücün, devrimin perspektifleri açısından ne ifade ettiği üzerinde çok düşünmüştü. 1848'den sonra, halkla ordu arasında başabaş bir çarpışma sorunu olamazdı:

“Bugünün modern ordusu karşısında silahsız bir halk, önemsiz bir güçtür.”²⁶

Bundan, Almanya gibi militarist bir ülkede, başarılı bir devrimin, ancak ordunun kendisinde başladığı takdirde gerçekleşebileceği sonucu çıkıyordu. Engels, “parti genel kurmayının temsilcisi olarak”,²⁷ Prusya alaylarındaki hâlâ geniş ölçüde ezi-

²⁴ Bkz: Sir Henry Howard'ın Münih raporu, 21 Ağustos 1866, V. Valentin, *Bismarck's Reichsgründung im Urteil englischer Diplomaten*'den alıntı, Amsterdam 1938, s. 337.

²⁵ Parti önderleri, Rosa Luxemburg'un istemi olan siyasal kitle grevi silahını kullanmayı reddetmişlerdi. Bkz: P. Nettle, *Rosa Luxemburg*, O.U.P. 1966.

²⁶ Engels'ten Bebel'e, 11 Aralık 1884, *August Bebel*, adı geçen yapıt, s. 204 (Seçme Yazışmalar 2. s. 192).

²⁷ Engels, aynı mektupta kendinden böyle sözediyor, adı geçen yapıt, s. 205 (Seçme Yazışmalar 2. s. 192).

len tarım emekçisi yığınları arasından toplanan erlerin, mutlak boyuneğme ruhunu baltalamaya yönelik önlemler öne sürdü.

1884'te ordu ona "her zamankinden daha çok gericiliğin rezil bir aracı"²⁸ olarak görüldüğü zaman, Engels parlamenter partinin, kraliyet topraklarının, ortaklaşa ekim için tarım emekçileri kooperatiflerine kiralanması istemini ileri süren bir karar yazmasını önerdi.

"Bununla, yalnızca bununla tarım emekçilerini kazanabiliriz; bu onların dikkatini, gelecekteki işlerinin, bugünkü haşmetli lordlarının malikânelerinin ortaklaşa ekimi olacağı gerçeğine çekmenin en iyi yoludur."²⁹

Çoğu kez olduğu gibi, Almanya'daki parti liderleri Engels'in düşünce çizgisini gene hiç anlamadılar. Bebel, mevcut hükümetin hiçbir şekilde uğraşamayacağı önlemler için kararlar almanın bir zaman israfı olacağını yazdı.³⁰ Engels, parti olumlu öneriler yaptığı zaman, bunların uygulanabilir şeyler olması gerektiği fikrinde birleşiyordu.

"Ama" diye ekliyordu, "nesnel olarak uygulanabilir olmalı, mutlaka mevcut hükümet için uygulanabilir değil. Daha da ileri gidiyorum, (bunun gibi) kapitalist üretimin yıkılmasına yolaçacak biçimde düzenlenen sosyalist önlemler öne sürdüğümüzde, bunlar *nesnel olarak uygulanabilir*, ama bu hükümet için *olanaksız* önlemler olmalıdır. ... Bu öneri hiçbir junker ya da burjuva hükümetince uygulanmayacaktır. Doğu eyaletlerinin tarım proleteryasına, junker ve müstecir sömürsünü sona erdirmenin yolunu göstermek; bunu gerçekleştirmenin aracını onların eline vermek; köleleştirilmeleri ve alıklaştırılmaları Prusya'nın temeli olan alayları doğuran insanların bizzat kendisini harekete geçirmek; kısacası, Prusya'yı içerden temelden yıkmak – bunu yapamayacaklardır kuşkusuz. Bu, büyük mülkler varoldukça, her koşul altında kabul etmemiz gereken bir öneridir. ... Yalnızca bununla Prusya'yı yıkabiliriz ve bu öneriyi halka ne kadar çabuk anlatırsak o kadar iyi olur."³¹

²⁸ Engels'ten Bebel'e, 28 Ekim 1885, aynı yapıt, s. 239.

²⁹ Engels'ten Bebel'e, 11/12 Aralık 1884, aynı yapıt, s. 205.

³⁰ Bebel'den Engels'e, 7 Aralık 1885, aynı yapıt, s. 248.

³¹ Engels'ten Bebel'e, 20 Ocak 1886, aynı yapıt, s. 252.

Bu konuda, Engels ve Bebel arasındaki yazışma, SPD'nin tarımsal programı hakkında uzun bir tartışmanın başlangıcı oldu. Engels'in önerileri, parti tarafından kabul edilmedi. Parti liderlerinin çoğu, geri tarım emekçilerinin, sosyalist fikirlerden etkileneceğine hiçbir zaman gönülden inanmamıştı. Öte yandan, Bav- yera lideri Georg v. Vollmar, şiddetle, ülkesinin zengin, emek istihdam eden köylülerini güvence altına alan politikalar üzerinde direniyordu. Bunun sonucu olarak, tarım emekçileri arasında dikkate değer bir ilerleme kaydetmedeki başarısızlık, doğal ki, Alman ordusunun, Engels'in 1880'lerde dediği gibi –"her zamankinden daha çok gericiliğin rezil bir aracı"– olarak kalması anlamına geliyordu. 1907'de, Wilhelm'in oğlu, Karl Liebknecht, özellikle kura ile seçilen ulusal hizmet askerleri arasında yaygınlaşan militarizm mikrobu ile ilgili olarak partiyi uyarmaya çalıştı. Onun önerileri de Engels'in daha önceki önerileri gibi reddedildi.

Böylece, Engels'in 1895'te ölümüne kadar, eski Prusya'nın gücünü ve istikrarını yıkmada hemen hemen hiçbir ilerleme kaydedilmemişti. SPD'nin giderek daha etkileyici hale gelen seçim şovları, onun hemen hemen tam siyasal hayal kırıklığını düşmanların gözünden olduğu kadar, kendi gözünden de saklamasına neden oldu. Engels bile, arasına aşırı iyimser tahminlere eğilim gösteriyordu. Ama ölümünden kısa bir süre önce, SPD liderleri, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşmaları*'na yazdığı Alman devrimci taktikleri ve olasılıkları üzerine bir tartışmayı içeren önsözünde önemli kırpmalar isteminde buldukları zaman, Engels partinin devrimci gelenekten giderek uzaklaştığı konusunda ciddi kuşkuları olduğunu ifade etti.³² SPD liderleri, metnin tümünün, yeni bir Anti-Sosyalist Yasa için hükümete gerekçe sağlayacağından korkuyorlardı. Partilerinin sınırlı legalitesinin devamını, böyle bir bedelle satın almaya hazır oluşları, gerçekte, Bismarck'ın tutucu siyasal yapısının, kendisinin siyaset sahnesinden ayrılmasından sonra da güçlü bir biçimde yaşadığının dramatik bir örneği idi.

³² Bkz: Engels'ten Richard Fischer'e, 8 Mart 1895, elde kalan bir nüsha, şim- di, *International Review of Social History*, XII, 1967, kısım 2'de basılmıştır.

Engels, bu tür sapmaları, çoğu kez, SPD gibi hızla büyüyen bir işçi sınıfı partisinde doğması kaçınılmaz olan oportünizme ve küçük-burjuva eğilimlere bağlıyordu. Genel olarak sağlam, sıradan üyelere sahip olan bir partinin, böyle eğilimleri eriteceğine ya da eğer gerekliyse örgütsel bir bölünme ile yok edeceğine güveniyordu. Almanya'daki sıradan insanın özünün sağlam *olduğu* izlenimidir ki, her şeyden çok, onun, sonuna kadar, Almanya'nın devrimci olasılıkları konusunda iyimser kalmasını sağlamıştır.

Ama Engels, sıradan insanın bu sağlam özünü mahvedebilecek bir gelişmenin her zaman farkındaydı – büyük bir uluslararası savaşın patlak vermesi. 1880'lerde, böyle bir savaşın patlaması olası görüldüğünde şöyle yazıyordu:

“Bir Avrupa savaşına, bir talihsizlik gözü ile bakıyorum. Bu sefer, her halk, kendi varoluşu için savaşacağından, savaş çok ciddi olacak ve uzun yıllar sürecektir bir şovenizm yangını yaratacaktır. Zaferin eşiğinde olan Rusya'daki devrimcilerin bütün çalışmaları boşa gidecek ve mahvolacaktır. Almanya'da, kendi partimiz, bir şovenizm dalgası altında ezilecek ve parçalanacaktır, ve Fransa'da da durum böyle olacaktır.”³³

1886'da, Bulgaristan bunalımının doruğunda, Engels büyük bir uluslararası çatışmanın olası sonuçları konusuna yeniden döndü:

“Şu kadarı kesindir: savaş, hareketimizi bütün Avrupa'da geriletecek ve bazı ülkelerde tümüyle yıkacaktır. Şovenizmi ve ulusal kini şiddetlendirecektir. Bütün belirsizlikler arasında, yalnızca bir şey kesindir – savaştan sonra, tekrar baştan başlamak zorunda olacağız, ama bugünkünden bile daha uygun bir temel üzerinde.”³⁴

Sanırsanız ki Engels, bu görünüşü gözönünde tutarak, devrimci hareketin büyümesine karşı elde kalan tek panzehir olması yönünden, bir genel savaşın kasten çıkarılma olasılığını düşünüyordu. Bölümün tamamlanmamış kısmının özet taslağından da görebileceğimiz gibi, bu, Engels'in ulaşacağı sonuç olacaktı: “So-

³³ Engels'ten Bebel'e, 22 Aralık 1882, *August Bebel*, adı geçen yapıt, s. 143.

³⁴ Engels'ten Bebel'e, 13 Eylül 1886, aynı yapıt, s. 236.

nuç, savaştan beter bir barış – en iyisi; ya da bir dünya savaşı”.³⁵ 1914’ten önceki son yılların barışının, Almanya’daki ya da başka yerlerdeki egemen sınıf için, gerçekte, “savaştan beter” hale gelip gelmediği, ve 1914 Temmuz ve Ağustos kararlarında bunun bir unsur olup olmadığı –bugünkü pek çok tarih araştırmasına konu olan– hâlâ yanıtlanmamış bir sorudur. Ama uluslararası çatışmanın işçi hareketi için doğuracağı sonuçlar, –hiç olmazsa Almanya’da–, tümüyle Engels’in otuz yıl önceden öngördüğü gibi olmuştur.

Bismarck’ın gerici junker imparatorluğunun, daha çağdaş burjuva rejimlerin keyfini sürdüğü kadar uzun vadeli bir istikrar dönemi yaşadığı sonucuna varmak durumundayız. Liebknecht’in Prusya’nın gücündeki büyük artışın sonuçlarına ilişkin karamsar kehaneti, sonraki Alman tarihi tarafından, Engels’in 1866’nın “olumlu yönlerinin” iyimser değerlendirmesinden daha fazla doğrulanmıştır. Alman sanayisi, ulusal pazar, silah yarışı ve genişleyici bir dış politikanın sağladığı, yayılma alanına sahip oldukça, Alman burjuvazisi, giderek artan bir heyecanla çağdışı siyasal koşullara kendini uydurdu ve kendi geleneksel liberalizmini aşağıladı. Gerçekte, tecrit edilmiş olan işçi hareketi, siyasal yapıda bir reform yaptırmaya zorlama yeteneğinde olmadığını ortaya koydu ve bu yapı içinde, etkileyici örgütsel başarılarına karşın, siyasal iktidarın alınmasına doğru hiçbir önemli ilerleme kaydetmeyi başaramadı.

Bu yüzden, Alman tarihi, gerçekten de, siyasal gücün ekonomik koşulları belirlemesinin bir örneğini değil, eskimiş, gerici bir rejimin, askerî zaferi, sınai ve ticari genişlemenin gereklerine göre bazı düzenlemelerle birleştirerek varlığını sürdürmesinin bir örneğini verir. Bu, gerici rejimin ekonomik genişlemeden siyasal zehiri başarı ile çekip çıkarmasının bir örneğidir. Bu, hâlâ, özellikle işçi hareketi için temel bir inceleme konusudur. Bu incelemeye yaptığı parlak ve vazgeçilmez katkıdan ötürüdür ki, Engels’in çalışmasını yayınlıyoruz.

³⁵ Dördüncü bölümün son kesimi için hazırlanan taslakta, Almanca basım, s. 118.